

PERRETXIKU IZENAK EIBARREN

Eskaintza:

Toribio Etxebarria, Eibarko hiztegiaren egilea eta "perretxi-kutalari" gogotsua zanari, gai hontaz berakin izan nituen solas atseginen oroigarri.

J.S.M.

Gure herrian perretxikuak deitzen ditugu, "hongos" eta inoiz "Setas" gazteleraz deritzen zaienei; frantsesez, ordea, "Champignons". Eta horiek biltzeko zaletasuna dutenei, mikologoei, Eibarren "perretxikutalaria". Eta badugu horietakorik anitz. Baina horiek erabili duten hiztegiar arduratuko gara gaurkoan.

Telesforo Aranzadi bergararrak 1897an eman zigun argitara "**Euskal Herriko Perretxikuak. - Setas ú Hongos del País Vasco**" liburu ederra, bi tomotan, bata testuz eta beste irudiz. Izenburuaren lehen partea euskaraz edukiarren, liburuia bera erdaraz idatzia dago. Hala ere, perretxikuen euskarazko izenak bildu zituen zientziako izen teknikoekin ondoan, eta honela perretxikuen hiztegia burutzeko lehen oinarriak jarri zituen. T. Aranzadi berak herriz herri bildutako hitzez gainera Lakoizketaren lanekin baliatu zen bere klasifikazioaren hornigarri.

Geroztik, eta batez ere azken urte hauetan, perretxiku liburuak asko ugalduta dira, baina hala ere inork ez du T. Aranzadiren zehaztasunik euskarazko izenetan, ondorengoak beranetik baliatu badira ere. A. Buesa, J.M. Busca Isusi, R. Lotina Benguria, I. Linazasoro, eta "Aranzadi" Elkar-
teak argitaratu dituzte liburuok. Beretako batzuk zenbait argitalpen izan dituzte, txapelketak antolatu izan dira eta perretxiku-zaletasuna ugalduta da Euskal Herrietan. Penagarriena, pagadiz, gaztainadiz, hariztiz, hain baterik ziren basoak urritu direla, piñadieri lekua egiteko, eta hemen perretxiku mota gutti dira.

Euskarazko izeneri zientziak jarritako izen teknikoekin behar bezalako lotura zehatzik eta izeneri eureri erabiltzen diren tokiko lekutasuna emateaz ezta ezer aurreratu; irudimenezko asmakizunerik esker, bai, izenok ugaritu dira, baina tokian tokiko sustrairik gabeko bataioz.

Neronek ez nuke nahi holako hutsik egiterik eta zaletasun zahar bat berrituaz, lekutxo apal batez baliaturik, gure herriko perretxiku izenak bildu ditut, jabetasuna duten izenez "perretxikutalariei" eta euskarari laguntzeko askoz. Hemengo izen asko beste zenbait herritan ere hala erabiliko direnik ez dut ukatzen, baina bestetakoekin ere hau egin beharko litzake, zehatz-mehatz bildu, tokiko agiritzak uzteko.

Teknika klasifikazioa egiteko Henri Romagnesi-ren “**Petit atlas des champignons**” I eta II tomoak, (Bordas, 1962) hartzen dut oinharri eta T. Aranzadiren liburuarekin batean Jakob E. Lange eta D. Morten Langeren “**Guía de campo de los Hongos de Europa**” (Barcelona, 1969) lagungarri. Bigarren hau X. Llimona jaunak inglesetik itzulia da eta euskal izenak ere badakarzki “Aranzadi” Zientzia Elkartekoak emana.

Jatekoak ez diren perretxikuak nekez dute izenik. Edendunak edo tosikoak: **Sube-perretxikuak** dira, kirten luzezka mehez dutenean; eta **Sapu-perretxikuak**, kirtena labur eta lodizka dutenean. Hau hain hala delarik, urte askotxo dira **Esne-perretxikua** jakintzat ez nuelarik jateko balio izan behar zuela pentsatu nuela. Zergatik? Izena zuelako, geroztik ezagutu ditut Eibarren bertan *Lactarius vellereus* perretxiku hoietakoak jaten zituztenak.

Ondorean hogetahamaika izen klaseren fitxak emango ditut, euskarazkoan ondotik zientziazkoa jarriaz eta zenbait ohar gaineratuaz. Erdarazko espezie edo generoaren ordeztu familia hitza erabiliko dut, mota taldeak familia gisa biltzen direlako.

Inoiz, izen batekin ezagutzen dira familia osoa, eta perretxiku soil bat edo familia bateko bizpahiru izen berberekin.

Noizik behinean, argigarri, Euskal Herriko zenbait herritan erabiltzen direnak aipatuko ditut, eta urrengo erdarazkoren bat ere bai, adibidetzarako ongi datorkidanean.

Teknikako izenetan ere, inoiz gertatzen da, batzuk era batera eta besteak bestera klasifikaturik edukitzea, eta honelakorik denean, nork zer izen ematen dion ipiniko dut. Esate baterako, **Susak**, gehienetan **Zizak** deitzen direnak, hiru erataraz aurkitzen ditugu eta Romagnesi, Aranzadi edo Lange, gure lanerako oinharritzko hartzen ditugun autoreak, zientzia aldetik jantzie-nak direlako, bakoitzak zelan ematen duen jasoko dugu.

Gainerako luzapenik gabe, goazen orain izenen harira:

Asta-putza, *Scleroderma* denak edo gehienak dira, baina batez ere *Lycoperdon piriforme* eta *Bovista plumbea*. Asta-putza eta Otso-putza, bi izenok oso zabalduak dira Euskal Herrian, baina ez dut uste familia barruko bereizkuntzarik egiten denik. Erdaraz "Cuesco de lobo" eta "Cuesco de maíz" izenez ezagutzen dira.

Esne-perretxikua, *Lactarius vellereus* eta *Lactarius piperatus*. Gipuzkoako zenbait tokitan Esne edo Esna soilik deitzen zaio. Jatekoa izanarren, jendeak besterik uste du eta ardien janaritzat bakarrik jotzen dute. Egia esan jaki bezala ezta hain ona.

Gibelurdiña, *Rusula heterophila*. Urritxa bezala ere ezagutzen da, baina Urritx izen honekin hobeto ezagutzen da *Russula* direlakoen familia guztia eta batez ere *Russula oyanoxantha*. Gipuzkoa gehienez ordea, Gibelurdiña izenez ezagutzen dira Urritx (*Russula*) gehienak eta batez ere *Russula virescens* delako perretxiku paregabea, Eibar eta inguruko Deba-arroan Urdiña esan ohi dena.

Gorringo, *Amanita caesárea*. Beranduago kanpotik sartua izan behar du izen honek, ezagunagoa dugu Kuletru izenez.

Kuletrua, *Amanita caesárea*. Gipuzkoa gehienez eta Nafarroako ifarmendebaldean Gorringo edo Gorringoa izenez ezagutzen da, eta esan dudan bezala, Eibarren geroago sartua izan behar du izen honek eta gutxiago erabiltzen da.

Kuletru-faltsua, *Amanita muscaria*. Aifubeetan ematen da, edenduna da, baina perretxikualariak ondo ezagutzen dute jatekotzat ez hartzeko. Erdaraz "Matamoscas" ere deitzen diote.

Lanpernak, Koillar edo lepo-ustaidun perretxikoak, kirten luzedunak, *Amanita* eta *Lepiota* familiakoak. Gutti jotzen dira jatekotzat eta gainera ez mikologia-zale guzien artean berdin. Jatekoen artean *Lepiota prócera* estimatzen da.

Lanperna oria, *Lepiota rhacodes* eta *Lepiota excoriata*. Jaki goxotzat hartzen dira.

Lanperna zuria, *Lepiota excoriata* eta *Lepiota naucina*. Guttiago ezagutzen dira, eta lehenengoa **Laperna ori** izenez ezagunagoa dugu batzuk nahasten badute ere.

Ondjuak, *Boletus* familiako perretxikoak. Ikusi Toribio Etxebarriaren "*Lexicón del euskera dialectal de Eibar*" en (EUSKERA, X-XI, 1965-1966, Bilbao). Zaharren artean oraindik entzuten dira **Ondjua** (J = y), **Onddua** eta **Oindua** ahozkerak, baina adinean aski sartuak diranen artean **Ondua** esaten da, eta konsonanteren batek jarraitzen dionean "u", "o" bihurtzen da; **Ondo-zuria** adibidez.

Ondo-baltza, *Boletus (Tubiporus) edulis* eta *reticulatus* antzekoa edo kidekoa eta *Boletus (tubiporus) aereus*.

Ondo-burubaltza, *Boletus (Tubiporus) aereus*. Gehienez, burubeltza bezala, *Boletus (tubiporus) edulis var. reticulatus*-ekin bereizteko erabiltzen da.

Ondo-zuria *Boletus (tubiporus) edulis*. Ondo edo **Onddo** hau ilunagoa edo argiago ematen den neurrian aldatzen da euskerazko izenez.

Onduak, **Ondduak**, *Boletus* perretxikuen izen orokorra. Jatekoen artekoztat dira, arestian aipatu ditugunez gainera eta **Ondua** izen hutsez *Boletus (Ixocomus) granulatus*.

Lehen esan dugunez, T. Etxebarriak **Ondjua** jartzen du eta bere gutun batean, 1967ko apirilaren 7an idatzia, zehetasun hau ematen zidan: "**Ondjua**" que seguramente procederá de **hongo, hongus**, del romance y el latín, sólo cabe advertir que al euskerizar la voz, nuestros padres suavizan la dental d de la palabra **ondua** en forma que cabía representar con la apoyatura de una j o una y griega, según un arbitrio particular". Beraz, lehuntze ahozkerak honetan ongi dator **dd** erabiltzea.

Perretxikuak, *Basidiomicetos* mamidun guziak, nahiz jatekoak izan edo nahiz jaten ez direnak edo edendunak, denak oro **Perretxiku** izenez ezagutzen dira.

Piñu-perretxikua, *Lactarius deliciosus*. Izen berria da. Gazteleraz "Niscalo" bezala ezagutzen da eta Katalanez "Rovelló" bezala. T. Etxebarriak lehen aipatu dudan gutun hartan argitasun hau ematen zidan: "...entró en la categoría de las especies comestibles hacia 1910 o 1912, en Eibar a lo menos". Eta bere izenik ez ezagutzean **piñarixetako perretxiko urdinzkia** deitzen hasi omen ziren. Hala ere, jakitun nago garai hartarako Zaldibar-en (Bizkaia) ezaguna zutela **Niskalua** izenez, gaztelerazko "niscaló"tik hartua. Erronkarin, Pirineoetako piñadi naturaletan ezagutzen zuten, baina ez dut ahal izan euskarazko izenik aurkitzerik bertako zaharren artean eta "Rovellon" izenez ezagutzen dute. Bizkai-Gipuzkoetan, zalantzarik gabe, ***Lactarius deliciosus*** delako perretxiku hau ***pino insignis*** Adán de Yarza Lekeitiarrak Monterrey-tik orain ehun urte ekarri eta zabaltzeaz etorri da. Gaur ordea, Gipuzkoako zenbait tokitan **Esne-gorri** deitzen hasi dira eta hala dakar Lange-ren espainolezko edizioak (J.E. Lange / D.M. langue, "*Guía de Campo de los Hongos de Europa*").

Salsa-perretxikuak, baita ere **Saltsa-perretxikuak**, eta inoiz **Saltsak** soilik, ***Cantharellus cibarius*** eta bere kideko ***Cantharellus amethystinus***. horietako bezala biltzen dira ***Hydnum*** familiako zenbait ere; adibidez, ***Hydnum repandum***, baina erraz bereizten dira, honek txapelean ez tentsioak bezala ditu eta ***Cantharellus***-ak marrak.

Sapu-perritxikua, *Boletus* eta ***Higrophorus***-en artekoetan edendun ustekoak edo jakitzak hartzen ez direnak.

Sube-perritxukua, *Copinus, Drosophila, Geophila* eta kidekoak, edendunak edo jatekotzat hartzen ez direnak.

Susak, *Lycphilum Georgii* (H. Romagnesi-k dakarrenez), ***Tricholoma georgii*** (T. Aranzadik "*Euskalerriko perretxikuak*" lanaren 53. orrialdean) ***Tricholoma (Calocybe) gambosa*** (Lange-k dakarrenez). Perretxiku hau, Gipuzkoa gehienez, **Ziza**; Tolosan, **Ziza-zuria, Ziza-txuria**; Bilbon, "**Seta de Orduña**".

Nafarroako Bertiz-aranean ezagutzen den **Kardu-ziza, *Pleurotus Eryngii*** delakoa, Gaztelan "**Seta de cardo**" dena, ezta ezagutzen Eibar aldean.

Teilla-perretzikua, *Russula emetica*, *Russula vesca* eta *Russula xerampelina* guziak nahasian erabiltzen dira izen honekin. Jakitzat jotzen diren horietakoak hobeto ezagutzen dira **Urritx-gorri** izenez.

Trufa edo **Tuba**, *Tuber brumale* eta *Tuber melanosporum*. Gure herrian hain arraroa den perritxiku hau, zeren generalki lur lehorretan ernetzen baita, neronek hartu izan dut Munikola baserri ondoko hariztian, Egoarbitza mendiaren ifarraldean. Toribio Etxebarriak esan zidanez, berak ere ezagutu omen zituen Eibarko Txirixo-kaleko Manuel Mendarok batuak.

Udabarri-susa, ikusi **Susak**.

Udazkeneko-susak, *Clitocybe geotropha*. Erdarazko "Platera".

Urdin edo **Urdiña**, *Russula virescens*. Eibartar perritxiku-zaleen artean gehien gustatzen dena. **Kuletrua** eta **Susak** eurak baino estimazioa handiagoa dute. Gipuzkoa gehienez **Gibelurdiña** deitzen zaio, baiña badira *Russula* beste mota batzuk ere izen horrekin erabiltzen dituztela. Eibarren, ordea, **Urdiña** soil soilki *Russula virescens* da. Txapelgaineko berdea motaz etetzen dena da.

Urritxak edo **Urreitxak**, *Russula* klase guziak. Izenak bi erataria erabiltzen dira baina **Urritxak** bezala gehiago, Bizkaian ordea, alderantziz, **Urreitxak** bezala gehiago erabiltzen da.

Urritxa edo **Urreitxa**. *Russula cyanoxantha* eta *Russula heterophylla* direlakoeri bakarrik.

Urritx-baltza, *Russula nigricans*. Gehienak edenduntzat dute baina jatekoa da T. Etxebarriak zinoanez, bere gaztaroan: "se considera entre venenosas, recién salida a flor de tierra no se diferencia del **urritx** común (probablemente se han cometido equivocaciones entre *Russula cyanoxantha* y *Russula foetens* o *Russula sororia*, antes de tomar suficiente madurez, error frecuente aun en nuestros días —nere gehigarria duzu hau —), y como hay —esanez jarraitzen du Toribiok — buscadores que no perdonan las piezas más insignificantes,

hay lugar a confusiones que son las responsables de muchos casos de intoxicación”.

Urritx-gibelurdiña, *Russula cyanoxantha*. Perretxikutalari batzuk **Urritxa** soilik deitzen diote.

Urritx-gorrixa, *Russula vesca, Russula integra* eta *Russula xerampelina*. Hirurak jakitzat hartzen dira.

Urritx-gorriak, esateko era hau jateko ez diren *Russula* guzietan ematen zaie. Horien arteko: ***Russula emetica, Russula maculata, Russula lepida, Russula pseudointegra*** eta abar.

Juan San Martin

1974-IV-19